

KRISTÓ GYULA

Szent István pécsváradi okleveléről

Szent István oklevelei – úgy tűnik – véget nem érő feladatot adnak a középkor kutatóinak. A pannonthalmi kiváltságlevél évszázadokon át pontosan úgy szolgált az oklevélkritika elvei és módszerei tökéletesedésének gyakorlati terepéül,¹ miként az elbeszélő források kritikájának (általában a kútfőkritikának) a fegyvere Anonymus munkájának meg-megújuló vizsgálatával élesedett 1746 óta.² A pannonthalmi és a veszprémvölgyi oklevél után a legtöbbet vizsgált és a legellentétebb véleményeket kiváltó Szent István-diploma a magát 1015-ről keltező pécsváradi. Bár róla véleményt alkotni szinte egyetlen olyan kutató sem mulasztotta el, aki Szent Istvánt és korát kutatta, mégis behatóan hatan foglalkoztak azzal. A hat állásfoglalás háromféle ítélet körül jegecesedett ki, ezzel voltaképpen a válasz összes lehetséges alaptípusát kimerítve. Karácsonyi János sem formai, sem tartalmi szempontból semmi kivetnivalót nem talált a pécsváradi oklevélben: „az a kor viszonyaival a lehető legszebben megegyezik”, így azt minden elemében hitelesnek minősítette.³

Ezzel szemben ketten minden hitelt megvontak a diplomától. Erdélyi László úgy vélte: a „pécsváradi levélről a legjobb esetben sem tarthatunk többet, mint hogy 1200 körül készült betoldásokkal van tele”, vagy másutt még egyértelműbb megfogalmazásban: „e levél századokkal később készült”.⁴ Szentpétery Imre sze-

¹ THOROCZKAY GÁBOR: Szent István pannonthalmi oklevelének historiográfiája. In: Mons Sacer 996–1996. Pannonthalma 1000 éve I. Szerk. TAKÁCS IMRE. Bp. 1996. 90–109.

² CSAPODI CSABA: Az Anonymus-kérdés története. Gyorsuló idő. Bp. 1978.; THOROCZKAY GÁBOR: Az Anonymus-kérdés kutatástörténeti áttekintése (1977–1993). Fons 1994. 93–149., 1995. 117–173.

³ KARÁCSONYI JÁNOS: Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Diplomatikai tanulmány. Bp. 1891. 85., 99.

⁴ ERDÉLYI LÁSZLÓ: A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története I. Bp. 1902. 78–80., 104., 536–537.

rint „a pécsváradi oklevél elejétől végig hamisítvány, amely a pannonthalmi és részben a pécsi oklevél felhasználásával készült”.⁵ Közbülső álláspontot foglalt el Harry Bresslau, Györffy György és Püspöki Nagy Péter. Mindhárman akként nyilatkoztak, hogy a pécsváradi oklevél hiteles diplomára visszamenő, de túlnyomórészt későbbi kori (interpolált) szöveget tartalmaz. Bresslau úgy vélte: a pécsváradi oklevél eredetijét a német császári kancelláriából származó írnok készítette, mai alakjában a formulás részek mutatnak Szent István korára, míg tartalmi szempontból – vagyis a rendelkező részek alapján – hamis.⁶ Püspöki Nagy Péter úgy ítélte meg, hogy a „pécsváradi alapítólevél formulás részeit az eredeti alapítólevélből átvett részeknek kell tekintenünk. Az alapítólevél birtok- és kincsjegyzékében, a szolgálónépek kimutatásában még a bizonyítható betoldásokon túl is számolhatunk nagyobb méretű átdolgozással, különösen az 1015 utáni adományok besorolásával”.⁷ Györffy György összegzése szerint: „az oklevél hamisítvány, amely több XI. és XII. századi oklevél segítségével 1228 előtt készült, formulás részeiben Pécsvárad István király által kiadott, a pannonthalmihoz közel álló diplomájának szövegét követi, tehát hamisnak vagy legnagyobb részében interpoláltak mondható”. Egyetlen szavas minősítésében Györffy az oklevelet hamisnak tekintette.⁸

A Karácsonyi óta jobbra a fentebb említett kutatók által elvégzett vizsgálatok kétségtelenné tették: Karácsonyi nézete nem tartható, vagyis a pécsváradi oklevél nem lehet minden elemében hiteles. Valójában tehát csak az képezheti vita tárgyát, hogy teljes szövegében hamis-e, avagy vannak hiteles, Szent István kori eredetire visszamenő részei. Úgy tűnik, mára az vált uralkodó nézetté, hogy csak a formulás részek származhatnak a XI. század elejéről, a rendelkező részek sokkal későbbiek. Bonyolítja a dolgot, hogy a pécsváradi oklevél formulás részei úgy-

⁵ SZENTPÉTERY IMRE: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele. Értekezéscsk a történeti tudományok köréből XXIV/10. Bp. 1918. 35.

⁶ HARRY BRESSLAU: Internationale Beziehungen im Urkundenwesen des Mittelalters. Zu den Urkunden König Stephans von Ungarn. Archiv für Urkundenforschung 1916–1918. 71–72.

⁷ PÜSPÖKINAGY PÉTER: Piacok és vásárok kezdetei Magyarországon 1000–1301. I. Az Árpád-kori vásártartás írott emlékei és azok kritikája az államszervezéstől a tatárjárásig. Bratislava 1989. 40.

⁸ Diplomata Hungarica antiquissima I. Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Bp. 1992. (a továbbiakban: DHA. I.) 72., 63.

szólván teljesen megegyeznek a pannonthalmi oklevél hasonló részeivel. Így hát a pécsváradi oklevél formulás részeinek eredetiségét csak úgy lehet bizonyítani, ha a pannonthalmitól mutatózó minimális eltérések sorában olyant találunk, amely korabeli német oklevelekkel mutat megegyezést. Egy efféle szöveghely mindenesetre van:

pannonhalmi oklevél: *superna providente clementia*;⁹

pécsváradi oklevél: *superna favente clementia*;¹⁰

II. Henrik oklevelei (1002, 1003): *superna favente clementia*;

(1015): *superna clementia*.¹¹

A *providente* helyén a *favente* jellegzetes eltérés a pannonthalmi kiváltságlevéltől. Mivel II. Henrik okleveleinek *intitulatió*jában az esetek döntő többségében a *divina favente clementia* kifejezés szerepel, minden olyan német királyi (császári) oklevél, ahol *superna* fordul elő, figyelmet kelt.

A korabeli német oklevelek és a pécsváradi diploma között további hasonló kifejezések más helyeken is feltűnnek, méghozzá olyanok, amilyenek a pannonthalmi oklevélben teljességgel hiányoznak, így az onnan való átvétel szóba sem jöhet. Az egyik ilyen a megalapított monostor helyének megnevezése:

pannonhalmi oklevél: *in Monte supra Pannoniam*;¹²

pécsváradi oklevél: *ad radicem Montis Ferrei*.¹³

Ez utóbbival mutat tökéletes megfelelést III. Ottó egy oklevele (1002) a pratagliai monostor helyéről: *ad radicem montis nomine Acuti*. Ugyanez a kifejezés előfordul II. Henrik egy 1020. évi diplomájában, de mivel az a pratagliai adományt megerősítő oklevél, önálló forrásértékkel nem bír.¹⁴

A másik, német okleveles hatásra utaló nyom a monostor védőszentjének neve. Már Karácsonyi János rámutatott arra: „A monostor vagy egyház valódi

⁹ Uo. 39.

¹⁰ Uo. 72.

¹¹ *Monumenta Germaniae historica. Diplomatum regum et imperatorum Germaniae tomus II–III. Hannoverae 1888–1903.* (a továbbiakban: MGH. Dipl.) III. 17., 53., 426.

¹² DHA. I. 39.

¹³ Uo. 72.

¹⁴ MGH. Dipl. II. 857., III. 556.

védőszentje előtt a Boldogságos Szűz nevét is főlemlíteni gyakori szokás az egykorú, külföldi oklevelekben”.¹⁵ A védőszent megnevezése

a pannonhalmi oklevélben: *monasterium Sancti Martini*,¹⁶

a pécsváradi oklevélben: *monasterium Sancte Dei Genitricis Marie et Sancti Benedicti*.¹⁷

II. Henrik okleveleiben tucat számra fordulnak elő efféle titulusok. Ezekből néhány példa:

1007: *in honore sanctae dei genitricis virginis Mariae sanctique Petri apostolorum principis constructae ac dedicatae* (Bamberg);

1012: *in honore dei genitricis sanctique Bonifacii archiepiscopi et martyris consecratae et constructae* (Fulda);

1020: *monasterio sanctae Mariae et sancti Benedicti* (Prataglia).¹⁸

A pécsváradi oklevél eredetije lehetett az, amelyik meghonosította Magyarországon azt a gyakorlatot, hogy a monostor védőszentjének nevét az oklevélben megelőzi Boldogságos Szűz Mária. Ez a helyzet a tihanyi apátság 1055. évi alapítólevelében: *ecclesia Sancte Marie Sanctique Aniani episcopi et confessoris*, illetve a zselicszentjakabi monostor 1061. évi alapítólevelében: *ad honorem Sanctae Dei Genitricis Mariae, Sancti Jacobi apostoli omniumque sanctorum Dei*.¹⁹

Külön problémát jelent a pécsváradi oklevél *anathema* formulája: *Et ut plus divine ire occursum paveat, sciat se a Patre et Filio et Spiritu Sancto et a Genitrice Dei sanctisque apostolis Petro et Paulo et a sancto Benedicto... perpetuo anathemate dampnandum et ante tribunal Christi rationem redditurum*.²⁰ Efféle *anathema* a pannonhalmi oklevélben nincs, így onnan nem származhat. Bár ennek a formulának egyes szavai előfordulnak III. Ottó és II. Henrik okleveleiben (1000: *perpetuum suscipiat anathema*; 1013: *perpetuo anathemate condemnetur*; 1014: *anathematis iaculo damnandum*; 1016: *ante tribunal divini iudicis*),²¹ összes-

¹⁵ KARÁCSONYI JÁNOS: a 3. jegyzetben i.m. 86.

¹⁶ DHA. I. 39.

¹⁷ Uo. 72.

¹⁸ MGH. Dipl. III. 160., 291., 556.

¹⁹ DHA. I. 149., 171–172.

²⁰ Uo. 80.

²¹ MGH. Dipl. II. 777., III. 316., 376., 446.

ségében azonban nem mutat német hatásra. Megtalálható viszont csaknem tökéletes megfelelője az 1009. évi interpolált pécsi oklevélben: *Et ut plus divine ire occursum paveat, sciat se a Deo Patre et Filio et Spiritu Sancto et gloriosa Dei Genitrice Maria et a sancto Petro apostolo... perpetuo anathemate dampnandum et ante tribunal Christi rationem redditurum.*²² Egyelőre rejtély, hogy mi módon, de tény, hogy a pécsváradi oklevél *anathema* formulájának legközelebbi szövegpárhuzama a veszprémvölgyi monostor görög nyelvű alapítólevelében található, ahol az Atya, a Fiú, a Szentlélek, Szűz Mária, az apostolok, a 318 egyházatya és az összes szent szerepel.²³

Ez a megfelelés élesen veti fel a pécsi és a pécsváradi oklevél viszonyának a kérdését. A hagyományos felfogás azt vélte, hogy az 1009. évi pécsi oklevélből került át e formula az 1015-re hamisított pécsváradi oklevélbe.²⁴ Györffy György három érvet sorolt fel annak igazolására, hogy a pécsváradi *anathema* formula szolgált mintául a pécsi számára. 1. Az *anathema* a pécsi oklevélben nincs a megfelelő helyen (követi és nem megelőzi a pecsételésre utaló mondatot). 2. A pécsi oklevélben a Mária jelzőjeként szereplő *gloriosa* (a *sancta* helyén) a XI. század eleji latin oklevelekben nem fordul elő, viszont Magyarországon a XII–XIII. század fordulója óta sűrűn találkozunk vele. 3. A XI. század első fele német okleveleiben sokkal gyakoribb a Szent Péter és Pál alak, mint a magában álló Szent Péter. Ebből Györffy arra a következtetésre jutott, hogy a pécsi és a pécsváradi oklevél *anathema* formulájának közös forrása volt, s ezt inkább a pécsváradi, mintsem a pécsi oklevélben lehet keresni.²⁵

Mielőtt tovább követném Györffy Györgyöt okfejtésében, három pontból álló érvelése tárgyában kell állást foglalnom. A 3. számmal jelölt argumentum rögvest kiiktatandó, hiszen a pécsi oklevélben Szent Péter nem mint Péter és Pál apostolok egyike, hanem mint a püspökség védőszentje szerepel, amint erre maga az alapítólevél utal: *a sancto Petro apostolo, in cuius honore supranominatus*

²² DHA. I. 58.

²³ Uo. 85.

²⁴ SZENTPÉTERY IMRE: az 5. jegyzetben i.m. 18., 32.

²⁵ DHA. I. 68–69.

*constructus est episcopatus.*²⁶ Ezzel szemben a pécsváradi oklevél *anathemájában* valóban Szent Péter és Pál apostolok fordulnak elő, mellettük viszont említve van még Szent Benedek, a monostor patrónusa: *a sancto Benedicto, in cuius honore predictum situm est monasterium.*²⁷ Sőt ez utóbbi *anathema* részlet mintha még ellenbizonyítékot is szolgáltatna. A *situs* melléknévről van szó, amelynek bár van ’emelt, épült’ jelentése (tehát használata itt nem kifogásolható), de mindenesetre szokatlan, főleg a XI. századi viszonyok ismeretében. Hogy a *situm* szó használatát a pécsváradi oklevélről a XVIII. században másolatot készítő Wagner Károly is szokatlannak tartotta, az jelzi, hogy a – pannonhalmi oklevélben szereplő – *constructummal* helyettesítette.²⁸ A XI. században ugyanis a *situs* szó az összes hiteles oklevélben, illetve oklevélrészletben csakis ’levő, fekvő’ értelemben használatos: a pannonhalmi oklevélben: *monasterio... in Monte supra Pannoniam sito; episcopatus et abbatia... in regno Ungarico site erant;*²⁹ a veszprémi oklevélben (1009): *villas... in comitatu Albensis civitatis sitas; villam unam sitam super Danubium;*³⁰ a székesfehérvári prépostság oklevelében (1018 után): *(villam), que sita est super rippam;*³¹ a százdi oklevélben (1067 körül): *terram... sitam iuxta terram*³² stb. Mármost a pécsváradi oklevél birtokfelsorolást tartalmazó részében, amelyet általában nem tekintenek hitelesnek, a *situs* – igaz, helymegjelölőként – kétszer is előfordul: *(villa), que sub Nogysegy sita est; villa... in montibus sita.*³³ Talán a *sita* alakot kétszer is használó interpolátor tehette bele a mintaként szolgáló pécsi oklevél *anathemájának constructus* szava helyébe. Az 1. és 2. számmal jelölt bizonyíték csak akkor jöhetne komolyan szóba, ha mind a pécsi, mind a pécsváradi oklevél eredetiben maradt volna fenn. De nemcsak a pécsváradi oklevélnek van számos XIII. századi vagy még későbbi átírata, hanem a pécsi oklevél is XIII. század eleji átíratból ismert, amikor az interpolátor

²⁶ Uo. 58.

²⁷ Uo. 80.

²⁸ Uo. 64.

²⁹ Uo. 39., 40.

³⁰ Uo. 52.

³¹ Uo. 97.

³² Uo. 184.

³³ Uo. 73., 75.

beírhatta a *Dei Genitrix* (Isten anyja) kifejezés mellé az akkor már általánosan használt és korszerű *gloriosa Maria* kifejezést. Az *anathema* sorrendi eltérése pedig akár az oklevélformák kiforratlanságával, akár az interpolátor botlásával könnyen magyarázható. Nem látom tehát igazolva azt, hogy a pécsváradi oklevél forrásul szolgált volna az 1009. évi pécsi oklevélnek.

Györffy György – éppen imént cáfolni szándékolt – véleményéből az adódik, hogy számolt egy, 1009-et megelőzően keletkezett pécsváradi oklevéllel. Egy ilyen, igen korai pécsváradi diplomára következett az 1015. évi oklevél utolsó mondataiból is: „Hogy ez valóságosabban hihető legyen, a jelen oklevelet saját kezünkkel megerősítve [idáig a pannonhalmi oklevéllel egyező szöveg] pecsétünk erejével szilárdítjuk meg az említett monostor felszentelésének napján Aszkrik kalocsai érsek úr és a fent mondott monostor apátja révén, velünk együtt az ország összes főembere jelenlétében. Mégis a mi adományunk birtokhatárainak megállapítása koronázásunk előtt lett írásba foglalva, 14 évvel az alap megásását megelőzően, az alapítástól számított 17. [szövegváltozat: 15.] évben a már mondott monostor fel lett szentelve. Az Úr megtestesülésétől számított 1015. évben”.³⁴

Bár Szentpétery Imre úgy vélte, hogy amennyiben nem a 17. évből indulunk ki (amely pedig a pécsváradi oklevél átíratát őrző egyik legrégebbi, 1403. évi szöveg!), hanem a többi XIV–XVIII. századi átíratban és másolatban szereplő 15. évből, „az oklevél keltezése ellen... nem emelhető... kifogás”,³⁵ a pécsváradi oklevél időmeghatározásának helyességét igencsak megalapozott kritika érheti. Mint már Erdélyi László rámutatott,³⁶ az oklevélben fenntartott időpont éles ellentétben van a pécsváradi apátság felszentelésének a Pozsonyi Évkönyvben fenntartott 1037. évi dátumával.³⁷ Ez főleg akkor nyilvánvaló, ha akként számolunk, hogy a monostor alapítása 1000–1001-ben (a 17. évből kiindulva 998–999-ben³⁸), felszentelése pedig 1015-ben volt. Ezt 22 év választja el a

³⁴ Uo. 80.

³⁵ SZENTPÉTERY IMRE: a 5. jegyzetben i.m. 24.

³⁶ ERDÉLYI LÁSZLÓ: a 4. jegyzetben i.m. 103.

³⁷ *Scriptores rerum Hungaricarum I–II. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY.* Bp. 1937–1938. (a továbbiakban: SRH.) I. 125.

³⁸ KARÁCSONYI JÁNOS: a 3. jegyzetben i.m. 100.

Pozsonyi Évkönyv által adott 1037. évi kelettől. Mivel a Pozsonyi Évkönyv XI. századi évszámai általában helyesek (legfeljebb egy-két évnvi eltérést mutatnak a valós dátumokhoz képest),³⁹ ez hátrányosan érinti a pécsváradi oklevél 1015. évi keltét, már amennyiben azt a felszentelésre értjük. Lehetséges azonban másféle számítás is. Ha az adomány birtokhatárait (*circumscripcio nostre donacionis*) már a koronázás előtt kijelölték, s 14 évvel utóbb ezt követte az alap (*fundamentum*) megásása (amit másra, mint az alapításra, a *fundacio*ra nem érthetnek), a felszentelés pedig az ettől számított 17. (15.) évben történt, nyilvánvaló, hogy a *fundacio* nem tehető sem 1000–1001-re, sem 998–999-re, mert ez esetben István adományának határait még a 980-as években kellett volna kijelölni. Minthogy az oklevél szerint az istváni határok megállapítása a koronázás előtt (*ante nostram coronacionem*) történt, az – írásban történt – határkijelölés közelebbi idejéül a Géza halálától (997) István koronázásáig (1000/1001) eltelt néhány év tehető fel: 998, 999 vagy 1000. Az alapok megásása 14 évvel később következett be, azaz 1012–1014-ben, a felszentelés pedig az ettől számított 17. (15.) évben, vagyis 1028–1030/1031-ben (illetve 1026–1028/1029-ben). Ebbe a rendbe a pécsváradi oklevél 1015. évi kelte nem illik bele. Ha viszont az 1015. évtől mint a felszentelés évétől számítom vissza a 14 + 16 (14) évet, arra a következtetésre kell jutnom: az író nem rendelkezett még megközelítőleg pontos ismeretekkel sem István koronázásának időpontjáról, ami aligha vall kortársra.⁴⁰

Mármost Györffy György éppen az 1015. évi oklevélben említett, István királlyá koronázása előttre tett *circumscripcio* alapján alapján tételezett fel egy, az 1000. év végére keltezett, István herceg által kiadott – igaz, kétes hitelűnek minősített – oklevelet, amelyben István összeíratta volna a Pécsváradnak tett adományt; Györffy még azt sem tartotta kizártnak, hogy az 1015. évi oklevélben foglalt juttatások nagyrészt 1000-ból valók.⁴¹ Ha e feltevés igaznak bizonyulna, ezen diploma lenne a legkorábbi, magyar földön írott latin oklevél. De annyi

³⁹ KRISTÓ GYULA: Pozsonyi Évkönyv. In: Korai magyar történeti lexikon. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Szerk. ENGEL PÁL, MAKK FERENC. Bp. 1994. 556.

⁴⁰ Értelmezésbeli ellentmondásra mutatott rá a pécsváradi oklevélben ERJÉLYI LÁSZLÓ: a 4. jegyzetben i.m. 104.

⁴¹ DHA. I. 19., 70.

körülmény szól ellene, hogy ez a feltevés bízvást elejthető, s a legelső magyarországi oklevél kitüntető polcáról ez az 1000. évi pécsváradi adomány és összeírás leveendő. Györffy hallgatólagosan úgy számol, mintha 1000-ben a Kárpát-medence egésze felett István herceg saját belátása szerint, senkitől sem korlátozva rendelkezhetett volna. Nem veszi figyelembe, hogy 1000-ben mintegy fél-tucatnyi, Istvánnak ténylegesen nem engedelmeskedő törzsi állam⁴² létezett. A szóban forgó területen, Pécsvárad környékén Fekete Magyarország terült el, amelyet István 1008-ban fegyveresen meghódított; az itteni nép keresztény hitre térítését szolgálta 1009-ben a pécsi püspökség megalapítása.⁴³ Bizton állítható, hogy 1009 előtt a Kárpát-medence e részén monostor alapításáról István legfeljebb csak álmodhatott, de a cél érdekében ténylegesen semmit sem tehetett. Ugyancsak adós maradt Györffy annak megválaszolásával, hogy 1000-ben kivel írathatott István herceg latin oklevelet, amikor Heribert C, a pannonhalmi (s talán még több más) oklevél írója csak 1002-ben érkezett Magyarországra.⁴⁴ A pécsváradi alapítólevél jelenleg ismert szövegének fentebb idézett néhány mondata (egyszersmind a diploma záró része) – a keltezés vázolt problémáin túl is – csalhatatlan bizonyosságot szolgáltat arra, hogy nem származhat Szent István uralkodásának első feléből. Aszkrik (Aserik) nem lehetett a pécsváradi monostor első apátja, mivel Anasztáz néven már 1007-ben, Aserik néven pedig 1012-ben a magyarok érsekeként szerepel, ami minden valószínűség szerint az esztergomi érseki méltóságnak felel meg.⁴⁵ Vagyis amikor a pécsváradi apátság létesülhetett (azaz 1009 után), Aserik-Anasztáz már esztergomi érsek volt. (Ezt megelőzően Anasztáz a pannonhalmi apáti tisztelet töltötte be.) Ugyancsak egyértelműen későbbi korra mutat a pécsváradi oklevélből Aszkrik kalocsai ékeségének említése. A főpap e méltóságáról egyedül az 1100 körül készült Hartvik-legenda

⁴² A fogalomra l. KRISTÓ GYULA: A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged 1995. 299–316.

⁴³ KRISTÓ GYULA: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. (a továbbiakban: AUSZ. AH.) Tomus LXXXII. 1985. 11–16.

⁴⁴ HARRY BRESSLAU: a 6. jegyzetben i.m. 42.

⁴⁵ DHA. I. 43.; ALBINUS FRANCISCUS GOMBOS: Catalogus fontium historiae Hungaricae II. Bp. 1938. 842. L. még VESZPRÉMY LÁSZLÓ: Aszkrik, Anasztáz. In: a 39. jegyzetben i.m. 68., 42.

tesz említést,⁴⁶ még hozzá hiteltelen történet elbeszélése kapcsán.⁴⁷ Aszkrikot kalocsai érsekként említeni csak Hartvik nyomán és után lehetett, azaz 1100-at követően. Szintén gyanút kelt István szájából saját koronázásának említése (*ante nostram coronacionem*). István egyetlen másik oklevele sem szól a koronázásról (a pannonhalmi oklevél *confortati et laureati sumus* kifejezése nem értelmezhető ekként⁴⁸), a pécsváradi oklevélben is funkciótlan, nem igazán keltezési szerepkört tölt be.

Úgy tűnik, a pécsváradi oklevél végének abszurdításai egy kései szerzőnek (interpolátornak) azon igyekezetével magyarázhatók, hogy Pécsváradot a legrégebben megalapított (megalapítani szándékolt) bencés monostornak tegye meg. Ezt célozta az adomány határai írásbeli megállapításának a koronázás előttre helyezése, valamint Aszkriknak Pécsvárad első apátjaként való szerepeltetése. Aserik (Aszkrik) mint Szent Adalbert tanítványa – a fekete magyarok között bizonyosan megfordult Querfurti Brúnóval⁴⁹ együtt vagy tőle függetlenül – téríthetett a fekete magyarok (a későbbi pécsi püspökség) területén, így Pécsvárad környékén hagyománya fennmaradhatott, s ebből fejlődhetett ki tévesen pécsváradi apátsága, amely István nagyobbik legendájában, majd a Hartvik-legendában is nyomot hagyott.⁵⁰ Könnyen lehet, hogy a pécsváradi oklevélbe ugyancsak a Hartvik-legendából került ez be, miként innen származik Aszkrik kalocsai érsekként való említése. Ugyanakkor a valóságosan esztergomi érseki székbe emelkedett Aserik-Anasztáznak a XI. század első évtizedei magyarországi egyházszervezetében betöltött meghatározó szerepe jótékonyan sugárzott vissza (persze, alap nélkül) a későbbi felfogás szerint őt útnak indító Pécsváradra.

⁴⁶ SRH. II. 416–417.

⁴⁷ KRISTÓ GYULA: A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legendá szövegkapcsolatához. AUSZ. AH. Tomus XC. 1990. 59–60.

⁴⁸ GERICS JÓZSEF: Szent István királyi avatásának történetéhez. In: GERICS JÓZSEF: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. METEM-könyvek 9. Bp. 1995. 34–35.

⁴⁹ Minderre I. Az államalapítás korának írott forrásai. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged 1999. 78–79., 87–88. (A vonatkozó rész THOROCZKAY GÁBOR munkája.)

⁵⁰ SRH. II. 382–383., 411.

Magam úgy vélem: a pécsváradi oklevél számos része nem megy vissza Szent István kori előzményre, azaz nem tekinthető hitelesnek. Nem vitatható azonban, hogy létezett a XI. század első évtizedeiben készült, formulás részeiben német hatást mutató diploma, amely hatás mélységét a pannonhalmi és a pécsi oklevélből történt átvételek elfedik. Én nem osztom azt a nézetet, hogy a pécsváradi oklevélben a formulás részekén kívül minden más interpoláció lenne. Bizonyára a 41 faluból, a nagyszámú szolgálónépból, a gazdag egyházi felszerelésből, a sok állatból számosat a Szent István kori oklevél is magában foglalhatott, de hogy melyeket, annak megállapítására nincs biztos fogódzónk. Mindezekből nagyjából olyan mennyiség szerepelhetett az eredeti diplomában, mint a XI. század első öt-hat évtizede okleveleiben (a pannonhalmi, a bizonytalan korú veszprémvölgyi, a tihanyi oklevélben) található. Emellett néhány – szám szerint négy – mozzanat van a pécsváradi oklevél jelenleg ismert interpolált oklevelében, amelynek Szent István korára, illetve legalábbis a XI. századra való visszavetítése valószínűnek látszik. A következőkben ezeket veszem sorra.

1. Szent István 200 vitézt (*miles*) rendelt a pécsváradi monostor szolgálatára: „e monostort megadományoztuk... mind szabadokkal, mind szolgálkkal, ti. 200 vitézzel (*miles*), akiket olyan katonasággá tettünk, hogy ha történetesen valamely térségben lázadás támadna, fegyveresen siessenek a monostor őrizetére”.⁵¹ A *miles* Szent István törvényeinek egyik, gyakran használt szava a szabadok nem vagyontalan rétegének megjelölésére.⁵² Az egyik törvénycikkely azt a királyi akaratot fejezi ki, hogy minden úrnak legyen meg a maga vitéze (*miles*).⁵³ Mi sem természetesebb, hogy maga a király gondoskodott az általa alapított pécsváradi apátság mint úr *miles*ciről. A XI. századi oklevelek közül az 1091-ben létesített somogyvári apátságé szól arról, hogy Szent László király 100 háznép vitézt (*miles*) adományozott e bencés monostornak,⁵⁴ ami bizonyítja a pécsváradi dip-

⁵¹ DHA. I. 72.

⁵² DRASKÓCZY ISTVÁN: Miles. In: a 39. jegyzetben i.m. 457–458.

⁵³ ZÁVODSZKY LEVENTE: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Függelék: A törvények szövege). Bp. 1904. (a továbbiakban: Z.) 148.

⁵⁴ DHA. I. 268.

loma vonatkozó helyének korszerű voltát a XI. században, legfeljebb a 200 fő tűnhet soknak.

2. Az imént az 1. pontban említett tagmondat folytatásaként ez olvasható: „és a király személyét meglátogató apát számára 12 lovas (*eques*) teljesítsen szolgálatot”.⁵⁵ Efféle lovasok az apátságok szolgálatában más XI. századi oklevelekben is feltűnnek. Így I. András király 1055-ben a tihanyi egyháznak szolgáló lovasok számát 20 főben állapította meg.⁵⁶ Péter ispán százdi monostorának szolgálatában 1067 táján 30 lovas szerepel, 20 magyar és 10 besenyő,⁵⁷ s a bakonybéli monostor 1086. évi összeírásában szintén többször említenek az apáttal és a barátokkal együtt lovaglókát, illetve lovasokat.⁵⁸ Nem csupán az *eques* terminus mutatja a XI. században korszerűnek a pécsváradi oklevél idézett helyét (ahol még 12 fős létszámuk ellen sem emelhetek kifogást), hanem az a szolgálat is, amelynél a lovasok az apátnak segítettek. A XII. század elejére a szolgálat megjelölt tárgya, az apát királyhoz kísérése jórészt elvesztette aktualitását. A Szent László korabeli szabolcsi zsinat (1092) még megszorítás nélkül szól az apátnak a király udvarába történő utazásáról, de a Kálmán kori esztergomi zsinat már arról intézkedik, hogy „az apátok ritkán távozzanak el a kolostorból, és sem a királyhoz, sem távolabb fekvő birtokokra ne menjenek a püspök tudta nélkül, s ilyenkor se maradjanak hosszabb ideig”.⁵⁹

3. A pécsváradi oklevél szerint Szent István hetente két piacot (*forum*) engedélyezett két helyen: „az egyiket fent Szent Péter mellett vasárnap, a másikat az alsó településen szerdán”.⁶⁰ Az, hogy a XI. század első évtizedeiben egyazon kis területen, Pécsváradon⁶¹ Szent István két piacot engedélyezett volna, teljességgel valószínűtlen,⁶² hiszen ekkor még az alsó településrész léte is kérdéses.

⁵⁵ Uo. 72.

⁵⁶ Uo. 151.

⁵⁷ Uo. 184.

⁵⁸ Uo. 253.

⁵⁹ Z. 163., 202.

⁶⁰ DHA. I. 76.

⁶¹ Pécsvárad topográfiájára l. GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1963. 365.

⁶² PÜSPÖKI NAGY PÉTER: a 7. jegyzetben i.m. 40.

Bizonyosra vehető viszont, hogy a Szent Péter-egyháznál levő piac már a XI. század első felében működött. Ez a térség maga az apátsági központ, ahol a templom és a kolostor állt. A legkorábbi magyarországi vásárokat a templom előtt tartották, mivel ekként a piacra érkező népet becsalogatták, illetve beerőltették a misére, amelynek vasárnap volt a rendes napja. Ennek munkaszüneti napként való megüléséről s az e napon kötelező templomba járásról Szent István törvénykönyve rendelkezett.⁶³

A vasárnap és a vasárnap korai időszakban történt egybeeséséről nyelvtörténeti tény tanúskodik: vasárnap szavunk egy feltett *vásárnap* szóból jött létre.⁶⁴ A XIV. századi krónikakompozíció szerint I. Béla király „az összes piacot (*fora*) szombati napra helyezte, hogy ekkor történjék az adásvétel”.⁶⁵ Györffy György úgy vélte, hogy az ezen intézkedést megalkotó király nem I. Béla, hanem I. Géza volt.⁶⁶ Bármiként is álljon a helyzet, az 1061–1070-es évektől – legalábbis hivatalosan – nem lehetett vasárnap vásárt ülni. Ennek a tiltásnak az volt az oka, hogy a vásár konkurenciát támasztott a piac számára.⁶⁷ Persze, a rendelkezések a középkorban lassan érvényesültek, így Dávid herceg 1090 táján kiállított okleveléből arról értesülünk: a Dunán munkaszüneti napon, vasárnap is folyt halászat, az ekkor kifogott halak a tihanyi apátot illették.⁶⁸ Túlságosan sokáig azonban nem maradhatott meg a piac napjának a vasárnap, hiszen amikor tömegesebben neveztek el a vásártartás napjairól településeket (Hetvehely, Kethely, Szerdahely, Csütörtökhely, Péntekhely, Szombathely stb.),⁶⁹ a hét minden napja előfordul helynévben, de a vasárnap egyetlen egyszer sem. Így igaza van Karácsonyi

⁶³ Z. 144.

⁶⁴ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Szerk. KUBÍNYI LÁSZLÓ, PAPP LÁSZLÓ. Bp. 1976. 1096.

⁶⁵ SRH. I. 358.

⁶⁶ Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I. Főszerk. SZÉKELY GYÖRGY. Szerk.: BARTHA ANTAL. Bp. 1984. 886–887. (A vonatkozó rész GYÖRFFY GYÖRGY munkája.)

⁶⁷ KRISTÓ GYULA: A tizenegyedik század története. Magyar századok. Bp. 1999. 161.

⁶⁸ DHA. I. 265.

⁶⁹ SZABÓ G. FERENC: A vásározás emlékei középkori helységneveinkben. Nyíregyháza 1998. 43–86.

Jánosnak és Püspöki Nagy Péternek, akik a pécsváradi oklevél vasárnapi piacról szóló hírének kormeghatározó funkciót tulajdonítottak.⁷⁰

4. Ugyanez mondható el arról az intézkedésről is, amely a pécsváradi diplomában ebben a formában maradt ránk: „A nemesek pedig vagy a nem nemesek, akiknek a monostor földje határain belül birtokaik vannak, ha idő múltával azt mondanák, hogy a mi adományunkból tartják, és gyalázzal eltelve ellenségesek lennének az egyház és annak népe iránt, ingó vagyonukkal űzessenek ki, mert amit Istennek adtunk, ugyanazt semmi esetre sem tartozunk az embernek is nyújtani. Ha az apát parancsa következtében nem távoznának, a király hatalma űzze ki őket irgalom nélkül elvévén javaikat”.⁷¹ Karácsonyi János felfigyelt arra, hogy „ehhez teljesen hasonló intézkedést tartalmaz a veszprémi-völgyi görög levél is”, sőt a százdi oklevélben Péter ispán szintén „egyező parancsolat”-ot adott.⁷² Azóta végzett kutatások tovább gyarapították a XI. – és csak a XI. – századi oklevelekben és egyéb forrásokban előforduló, hasonló rendelkezést tartalmazó helyek számát.⁷³ Így a pécsváradi oklevél e passzusa is korszerűnek tekinthető a XI. században.

Vizsgálataim arra mutatnak, hogy a pécsváradi oklevél ma ismert formájában sem nem hiteles, sem nem – teljes egészében vagy túlnyomó részében – hamis, hanem interpolált. Szerkezetében nyilvánvalóan mutatja a betoldásokat, hiszen Szent István oklevelének szövegtestébe beiktatták objektív (tehát nem oklevél-, hanem összeírászerű) formában Damaszló herceg, (Szent) László és II. Béla adományait. De interpolált természetesen Szent Istvánnak mai alakjában két egységben található oklevele is. A formulás részek eredeti német hatást mutatnak, valamint a pannonhalmi és a pécsi oklevélből származnak. A rendelkező részek jelentős hányada hiteles lehet, de sok esetben nem dönthető el, hogy konkrétan mely szöveghelyek. Jövendő diplomatikai kutatásoknak a formulás részek vizsgálata mellett a hitelesség kérdéseit érintő tartalmi-tárgyi szempontokra is fokozott figyelemmel kell lenniük.

⁷⁰ KARÁCSONYI JÁNOS: a 3. jegyzetben i.m. 98.; PÜSPÖKI NAGY PÉTER: a 7. jegyzetben i.m. 40.

⁷¹ DHA. I. 76.

⁷² KARÁCSONYI JÁNOS: a 3. jegyzetben i.m. 88.

⁷³ Ezek számbavételét l. KRISTÓ GYULA: a 67. jegyzetben i.m. 129–130.

Ami pedig az eredeti oklevél keltét illeti, az 1015. év ellen semmi kifogás nem emelhető, természetesen ez csakis mint az alapítás és nem pedig a felszentelés dátuma képzelhető el. Úgy vélem, miután István 1008-ban legyőzte a fekete magyarokat, 1009-ben létrehozta a pécsi püspökséget, 1015-ben érkezettnek látta az időt a térség első monostora, a pécsváradi megalapítására. A keletben szereplő *anno ab incarnatione Domini*⁷⁴ formai szempontból kifogástalan, pontosan ez szerepel az 1009. évi veszprémi⁷⁵ és nagyon hasonló (*anno incarnationis Domini*) a szintén 1009. évi pécsi oklevélben,⁷⁶ továbbá sokat nyom a latban, hogy az 1015. évi dátumot a pécsváradi oklevél valamennyi átírata egységesen tartalmazza. Nincs kapcsolatban az oklevél valós keltével az e dátumot megelőzően szereplő, fentebb szó szerint idézett zavaros rész, amely Aszkrik kalocsai érsekről és első pécsváradi apátról, a birtokhatárok koronázás előtti megállapításáról, továbbá a 14 évről, illetve a 17. (15.) évről szól; ez későbbi célzatos interpoláció (durva hamisítás), amely az 1015. évvel egyetlen elemében sem egyeztethető össze. Jól megfelel viszont a pécsváradi monostor 1015. évi alapításának – más forrásból ismert – 1037. évi felszentelése, hiszen az alapítás óta eltelt 22 év alatt a templom és a kolostor teljesen felépülhetett. Ha fejtegetéseim megállják a helyüket, az 1015. évi pécsváradi oklevélnek a Szent István-i szándékok tükrözésében a jelenleg uralkodó megítélésnél lényegesen kedvezőbb „osztályzatot” kell kapnia.

⁷⁴ DHA. I. 80.

⁷⁵ Uo. 53.

⁷⁶ Uo. 58.